

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

כרך לד, תשמ"ג

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

עיונים בלשונות בדיבור ובספרות

א. פְּבוּשִׁים — ירקות ופירות שנכבשו

פל הירקות, הפירות והדגים, שפּוּבְּשִׁים אותם במלח, בחומץ ובשמן, מכונים, גם פּוּבְּשִׁים המוכרים וגם פּוּבְּשִׁים הקונים — חמוצים¹. המונח, שהוא נאה מצד תצורתו, נכון הוא מצד עניינו רק לגבי דברים, שכבשו אותם בחומץ או שטעמם חמוץ, אך לא לגבי אלה שטעמם מר (זיתים), חריף (פלפלים) או מלוח (דגים). בלשון חז"ל מקובל פְּבוּשִׁים (ביחיד: פְּבוּשׁ). כך הוא לשון המשנה: [הנודר] מן הפבוש אינו אסור אלא מן הפבוש של ירק, [ואם אמר: קונם] פבוש שאיני טועם, אסור בכל הפבושים (נדרים ו,ג). התלמוד מבחין בין הפבושים והמלוחים: "גזרו על פתן... על פבושיהן... ועל מלוחיהן (ירושלמי שבת א,ד). לפי זה אין המלוחים בכלל פבושים, וראוי לקיים גם בימינו הבחנה זו.

בלשון חכמים נמצא המונח גם בצורת פְּבוּשִׁים (שביעית ט,ה; שבת קח ע"ב), וצורה זו נקבעה במילון למונחי המטבח (תרצ"ח) לשימוש ימינו, אבל לפי התרגום הלועזי שם הפונה לירקות פבושים שבקופסאות. מעלתו של מונח זה, שהוא אמור על הפול, לפי שהפבישה חלה על כל המצרכים. אגב, פְּבוּשׁ עולה

1. במילון למונחי המטבח של ועד הלשון: מְפָמְצִים (על משקל מְפָמְצִים), וכן ב"500 מונחים בכלפלת הבית", הוצ' האקדמיה, תשל"ח).

יפה עם רעהו "קָבִיס" שבדיבור הערבי. וכבר העיר פרנקל², שהביטוי שאול מן הארמית.

ב. מֵת עַל ... — התאווה מאוד, השתוקק ביותר, יצאה נפשו ל ...

שגורים בפני העם הלשונות 'מֵת ל ...', מֵת אחרי במשמעות הנ"ל, והמילונים החדשים, אבן שושן וכנעני, הדגימוהו מן הלשון החדשה. לכאורה הרי זה ביטוי עממי, ודוברי ערבית ודאי ייחסוהו לביטוי הנפוץ "בימות עליה" [מת עליו]³ והנה, למרבה ההפתעה מטבע זה מתגלגל במדרש, ולפיכך אינו חדש, ואינו תולדה של השפעת הדיבור הערבי. את הפתוב 'קִי הוּא ידע מְתֵי־שָׁא' (איוב יא, יא) דרש המדרש על עושי העגל, והוא אומר: ידע הקב"ה העם ה מ ת ים ע ל ה שוּא ל ע שוּתו (שמות רבה ג, ב). המלה "מְתֵי" שבפתוב נדרשה במשמעות כפולה: מְתִים (אנשים, עַם); מְתִים (נפטרים). ויפה פירש בו מהרז"ו: שמוסרים נפשם למיתה כדי לעשות שוא. וכן ר' שמואל אשפנזי בפירושו 'יפה תואר': כלומר שלהוטים ומתים לעשות שוא⁴.

ג. מְזֻדָּה — מזְדָּה, תרמיל או תיבה, שנותנים בו צידה לדרך

המזְדָּה של ימינו, שהנוסעים שמים בה בגדיהם וחפציהם, היא מוּנַח, שנסתנה הן מצד צורתו והן מצד משמעותו. שנינו

2. ראה מילון בן־יהודה, עמ' 2241, הע' 2.

3. דרך משל, נערה האוהבת עלם אהבה עזה, תאמר: "באמות עליה".

4. לעומת זה "מתנות כהונה" מפרש, שהוא מלשון הקתנה, ואף מנסה

להגיה "הממתנים", ודבריו דחוקים.

במסכת פלים (כ, א): הרבצל והמזודה. מי שיתחקה אחרי הגרסה ימצא, שבדפוס הראשון של המשנה (נאפולי רנ"ב) גרסת הפנים היא "והמיזדה"⁵. במשנה פ"י פרים מנוקד: והמְזָדָה; וכן הוא במשנת הרמב"ם^{5א}. בעלי המילונים של ימינו, מבן־יהודה ואילך, דבקו בגרסה המאוחרת "מזודה", ולא העלו כלל את "מזודה", שהיא עיקר. ובמשמעות אף הגדילו לעשות. בפירושו למשנה הרמב"ם מסביר כך: "הוא פלי של עור ישימו בו הולכי דרכים המזון. תרגום צדה זואדין". על פי זה קבע בן־יהודה (2876): פיס שלוקחים בו צידה לדרך. בעשרות השנים האחרונות ייחדו "מזודה" לבגדים וחפצים, ולא למזונות. מה עשו בעלי המילונים של הקופתנו? גור וכנעני פרכו יחד את המשמעות העתיקה והחדשה: תרמיל גדול של נוסעים, שיש בו גם צידה לדרך (פנעני). אבן־שושן הפריד את שתי המשמעויות, וכנאמן ללשון החיה העמיד בראש את המשמעות של בני זמננו: "תיבה . . . להחזקתם של בגדים ושאר חפצים של נוסע".

חבל, שפיוס אין "מזודה" משמשת במשמעות הקדומה—הנכונה של צידה ומזון בלבד, שפן בשלוש הלשונות פרוך השורש 'זוד' במזון. בעברית 'ניָזַד יעקב נזיד' (בראשית כה, כט)⁶. בארמית ניתרגם 'צידה לדרך' (שם, מה, כא) — "זוודין לאורחא"; בערבית מְזַאֲדָה, מְזַנְדָה — תרמיל צידה. לגבי התצורה פשרות גם "מזדה" וגם "מזודה", ודומני, ששתיהן

5. בפירושו הרמב"ם, שם, נדפס "והמזודה", והמעתיק הגיה בכתב־ידו,

על פי הפנים: "והמיזדה".

5א. מהדורת הרב י' קאפח, ירושלים תשכ"ז.

6. וקרוכ הוא ל"צוד, ציד, צידה".

צמודות לתצורות הערביות: מזאדה — מזדה, ומזנד — מזדה⁷.
אגב הדברים, 'צִיִּדְנִית' שנקבעה לתיבה של צידה לטיולים,
המשמרת את קרירות המזון וטריותו, אינה מוצלחת, ומשני
טעמים: הטריות והקרירות אינן מופיעות. במונח: 'צידנית'
במקורות עניינה התייחסות לעיר צידון, ויעיד עליה הכתוב:
אדומיות צִדְנִיּוֹת חתיות (מלכים א' יא, א)

ד. מִשְׁפָּלַת זבל — פלי לאשפה ולשיירי מזון

הפלי, שאנו מכניסים לתוכו אשפה ושיירי מזון, נקרא
בפינו: "פח זבל". "פח" — על שם הפלי, "זָכַל" — על שם
תכולתו. לגבי זבל אין עוררין, שכן הוא קיים ובלתי־משתנה,
ואף מצוי במקורות. לא כן הפלי. לפניו היה עשוי פח, היום הוא
עשוי חומר פלאסטי, ומחר — מי יודע מה. בלשון חכמים היה
לפלי הזה שם אחר: "מִשְׁפָּלַת". וכך שנינו: שלוש מ ש פ ל ו ת
הן: של זבל טמאה מדרס וכו' (פלים כד, ט). וכן במדרש: פשם
שאינ בעל הבית משגיח לא על מ ש פ ל ו ת של זבל ולא על
מ ש פ ל ו ת של תבן וכו' (שיה"ש רבה ז, ג). ויפה עשה ביאליק
שחידשו, בתרגומו לדון קישוט: "לך לך מזה, מ ש פ ל ת מלאה
זבל" (עפ"י אבן שושן). ראויה אפוא "משפלת זבל" לבוא
במקומו של 'פח זבל', שאיננו פח כלל.

7. א' שלונסקי השתמש גם (לשם חריזה) ב"מזנדח", ואף גזר צורת זכר
"מזנד": והתחיל קהל לרדת בלי מזנד ובלי מזנדח (ע"פ פנעני).

ה. גֶרֶף שֶׁל רְעִי, עֲבִיט שֶׁל מִי רִגְלִים

במקרא ידענו את הסיר, ששימש, גם בחול וגם בקודש, לבישול הבשר, אחד ממאכלי התאוה. בלשון חז"ל נגנו הסיר ובאה הקדרה במקומו. מחדשי הדיבור העברי, שנטו יותר ללשון המקרא מאשר ללשון חכמים, נטלו את הסיר המקראי והשתמשו בו גם לבשר וגם — להבדיל — לצואה ולשתן. עקרת הבית גורפת לבני הבית בשר ומרק מן הסיר, אך גם את התינוק האם מושיבה על הסיר לעשיית צרכים, וכמותה האחות בבית החולים, הנוטלת מן החולה את הסיר על כל אשר בו. ומי שיעיין במילון אבן-שושן ימצא את סיר הלילה שוכן כבוד בצדו של סיר הבשר. אוי, מה עלתה לו לסיר!

אבותינו לא זו בלבד שהבדילו בין כלי האכילה לכלי ההפרשה, וקראו לאחרון "גֶרֶף שֶׁל רְעִי וּשְׁל מִימֵי רִגְלִי" (תוספתא שבת ד,יב), אלא אף בכלי ההפרשה עצמם נמצאת ההבחנה בין זה של צואה לבין זה של מימי רגליים, אף על פי שכולם היו עשויים חָרָס: לזה פיננו גֶרֶף שֶׁל רְעִי, ולזה — עֲבִיט שֶׁל מִי רִגְלִי. וכך הוא לשון התלמוד: גֶרֶף שֶׁל רְעִי וְעֲבִיט שֶׁל מִימֵי רִגְלִים מוֹתֵר לְהוֹצִיאָו לְאִשְׁפָּה⁸. לרשותנו אפוא שני מונחים, המונחים פאבן שאין לה הפכין, ואנו נטפלים למונח אחד וכורכים בו משמעויות מנוגדות.

בספרותנו החדשה השתמש ביאליק בלשון הזה, דרך השאלה, לחרפות וגידופים. התגרניות בשוק "מתבוססות בגללי

8. ביצה לו ע"ב: וכן הרמב"ם, הלכות קריית שמע ג,יב.

פיהן, חזרות עביטי פֶּרש אישה על פני רעותה" ⁹. גם שלונסקי
מכנה לאדם המנבל פיו כך: "זה העיט הצבוע, שפיו גרף של
גדופים" (עפ"י מילון פנעני).

1. לא הגיע לפְּרָסָת פֶּף רגליו — נחות הימנו בערכו ובמעלתו,
אין כלל מקום להשנאה בין השניים

מטבע ציורי מעין זה, בנוסח "לא הגיע לקרסוליו", מצוי
במילוני ימינו כביטוי חדיש. ביאליק פותב: "במה שנודע
לצרורות אינו מגיע לקרסוליו" (עפ"י אבן-שושן). וכן עגנון:
"אנו שאין אנו מגיעים לקרסוליו" (עפ"י פנעני). והמפליגים
מוסיפים: "ואין הם מגיעים לקרסולי קרסוליו" (שם). ברם כבר
בימי הביניים הילך הביטוי בנוסח אחר. ר' אברהם בן-עזרא
מתריס כנגד הטוענים, שאהרן עשה את העגל מחמת שפחד
שייהרג: "והלא מתו אחריו כמה חסידים מישראל שלא הגיעה
מעלתם למעלת אהרן בחסידות לפרסת פֶּף רגל אהרן על
ייחוד השם (שמות לב, א).

(הסיום יבוא)

9. "אלמנות", שירי ביאליק, "דביר" חרצ"ה, רג.